

ТЭНДЭНЦЫІ Ў СТАНАЎЛЕННІ І РАЗВІЦЦІ БЕЛАРУСКАГА КРЫМІНАЛЬНАГА ПРАВА Ў 1920-1980-Я ГАДЫ

На беларускіх землях, пачынаючы з сярэдневечча, быў назапашаны значны заканатворчы вопыт у сферы крымінальнага права. Аб гэтым сведчаць, напрыклад, Статуты ВКЛ XVI стагоддзя, асабліва Статут 1588 г., які дзейнічаў амаль да сярэдзіны XIX ст. і меў добра распрацаваныя тэарэтычныя палажэнні адносна паняцця і відаў злачынстваў, складаў злачынстваў, мэтай і відаў пакарання, інстытутаў саўдзелу ў злачынстве, неабходнай абароны і інш. Наяўнасць такога дасканаллага заканадаўства сведчыць аб глыбокіх навуковых ведах распрацоўшчыкаў тагачаснага айчыннага крымінальнага права.

Аднак з другой паловы XIX ст. у беларускіх губернях пачало дзейнічаць толькі расійскае заканадаўства і крымінальна-прававыя даследаванні айчынных навукоўцаў сталі эпизаднымі, бо ў складзе Расійскай імперыі не праводзіліся даследаванні беларускага заканадаўства. Менавіта таму сістэмная беларуская навука крымінальнага права ўзнікла толькі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі і развівалася ў рэчышчы спачатку расійскіх, потым агульнасаюзных навуковых тэндэнцый.

З утварэннем СССР заканадаўчая кампетэнцыя БССР ў сферы крымінальнага права ў рознай ступені была абмежавана агульнасаюзнымі паўнамоцтвамі, што замаруджвала развіццё айчыннага крымінальнага права, не дазваляючы самастойна ўносіць істотныя змены ў крымінальнае заканадаўства і прымаць цалкам самастойныя рашэнні ў сферы барацьбы са злачыннасцю. Адпаведна гэтаму ў рэспубліцы замаруджваліся і ўласныя, вельмі неабходныя навуковыя даследаванні.

Нягледзячы на названыя абставіны, айчынная навука крымінальнага права ў БССР мела пэўныя адрозненні ад расійскай і агульнасаюзнай, што было абумоўлена некаторымі гістарычнымі асаблівасцямі, сацыяльна-эканамічнымі і культурнымі рысамі рэспублікі, а таксама паступовым нарошчваннем яе навуковага патэнцыяла.

Асноўнай задачай правазнаўцаў на пачатковым этапе існавання БССР было фарміраванне ўмоў для будучых навуковых даследаванняў, у тым ліку стварэнне навуковых кадраў і школаў, спецыяльнага заканадаўчага цэнтру, здольнага да распрацоўкі ўласнага крымінальнага заканадаўства, а ў сувязі з гэтым - вырашэнне шматлікіх арганізацыйных і іншых пытанняў.

Ключавой рысай беларускай крымінальна-прававой навукі на этапе станаўлення была значная хуткасць яе пабудовы і інтэнсіўнасць развіцця. Усяго за некалькі гадоў была створана беларускамоўная юрыдычная тэрміналогія, з'явілася шмат даследчыкаў у галіне

крымінальнага права (В.М. Шыраеў, М.М. Гуткоўскі, А. Быкаў, Г. Юнгерц, А. Ленц, С. Слупскі, М. Хаўкін, М. Розенблюм, Е. Левін, С. Вольфсан, Ф. Жукаў, С. Каценбоген, І. Барышаў, В. Гінзбург, С. Рахманін, П. Цыніт і інш.), пачалі выдавацца спецыяльныя навуковыя выданні, адкрыліся ўласныя навучальныя і навуковыя цэнтры (Белдзяржуніверсітэт, Інстытут беларускай культуры) і інш. Акрамя таго, у такіх перыядычных выданнях, як «Штотыднёвік савецкай юстыцыі» [1] і «Бюлетэнь аддзела кіравання Гомельскага губвыканкама» [2], рэгулярна друкаваліся аналітычныя і статыстычныя матэрыялы, звязаныя з барацьбой са злачыннасцю.

У 1920-я гг. асаблівая ўвага айчынных даследчыкаў надавалася паняццю віны, вызначэнню злачынства, падставам прыцягнення да крымінальнай адказнасці, суб'екту крымінальнай адказнасці, мерам крымінальнай адказнасці і інш. Такого выбуховага росту навуковых даследаванняў не ведала нават савецкая Расія, навука якой, наадварот, збяднела пасля рэвалюцыі.

На пачатковым этапе існавання БССР, у адрозненне ад Расіі, у айчынным навуковым асяроддзі шырока была прадстаўлена толькі сацыялагічная школа крымінальнага права, таму асаблівай канкурэнцыі з боку іншых школаў не адчувалася. Аднак увогуле навуковыя дыскусіі ў сферы крымінальна-прававой навукі вяліся досыць актыўна, аб гэтым сведчаць публікацыі пазначаных навукоўцаў.

Навуковы патэнцыял рэспублікі, зважаючы на гістарычныя ўмовы існавання БССР, быў у першую чаргу накіраваны на вырашэнне найбольш вострых практычных задач: распрацоўка асноў заканадаўчага працэсу, вырашэнне пытанняў размежавання рэспубліканскай і агульнасаюзнай заканадаўчай кампетэнцыі, распрацоўка крымінальнага заканадаўства ў кантэксце засяроджання на найбольш распаўсюджаных і характэрных менавіта для БССР злачынствах і г.д. Менавіта таму беларускія навукоўцы, у параўнанні з расійскімі даследчыкамі, менш увагі надавалі агульным крымінальна-прававым пытанням, якія фактычна знаходзіліся ў кампетэнцыі ССР, а таксама тэарэтычнай распрацоўцы фундаментальных асноваў крымінальна-прававой навукі.

Увогуле асноўнай характэрнай рысай развіцця навукі савецкага крымінальнага права 1920-1940 гг. была яе рэвалюцыйнасць і класавасць, бо з Кастрычніцкай рэвалюцыяй адбыліся радыкальныя змены ў яе змесце, структуры і сацыяльных функцыях. Нягледзячы на тое, што пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі крымінальнае права было падвергнута меншым зменам чым, напрыклад, грамадзянскае, яго трансфармацыю можна таксама ахарактарызаваць як рэвалюцыйную, бо яно з'яўлялася пэўным элементам савецкай дзяржаўнай сістэмы кіравання. Тэндэнцыі ў развіцці крымінальнага права БССР былі наўпрост абумоўлены сацыяльна-эканамічнай і палітычнай рэчаіснасцю існавання рэспублікі, таму кожны ключавы гістарычны перыяд развіцця Савецкай

дзяржавы знаходзіў сваё адлюстраванне ў крымінальна-прававой тэорыі, заканадаўстве і правапрымяняльнай практыцы, уносячы ў іх пазітыўныя альбо негатыўныя рысы.

У гэты перыяд назіралася парушэнне агульных заканамернасцей развіцця навукі, што выявілася ў парушэнні свабоды навуковай крытыкі і прынцыпа пераемнасці навуковых ведаў, прынцыпа адноснай незалежнасці і самастойнасці навукі, а таксама ўсталяванні дагматычных метадаў навуковага даследавання.

Агаворымся, што трансфармацыя беларускай крымінальна-прававой навукі ажыццяўлялася ў шчыльнай узаемасувязі з крымінальным заканадаўствам і крымінальна-прававой палітыкай, таму ў дадзеным артыкуле прыведзены таксама кароткі аналіз гэтых аспектаў.

Адзначым, што разам з парушэннем заканамернасцей развіцця навукі адбываліся і парушэнні асноўных аб'ектыўных заканамернасцяў развіцця крымінальнага права. Так, быў парушаны закон унутранай несупярэчлівасці сістэмы права, бо пры распрацоўцы першага сацыялістычнага Крымінальнага кодэкса (КК) 1922 г. у ім былі штучна сумешчаны дзве супрацьлеглыя прававыя канцэпцыі: у дадатак да класічнага, закон дапоўніўся сацыялагічным і часткова антрапалагічным прававым вучэннем, такі канцэптuallyны сінтэз рабіў Кодэкс сапраўды ўнікальным і не падобным да заканадаўства іншых краін. Але такія захаваны негатыўна адбываліся на правапрымяняльнай практыцы, бо згодна сацыялагічнай канцэпцыі аб «небяспечным стане асобы» меры сацыяльнай аховы (меры крымінальнай адказнасці) маглі прымяняцца нават да асобаў, якія не здзейснілі аніякага правапарушэння.

Характэрнай асаблівасцю тагачаснай крымінальна-прававой палітыкі з'явілася таксама пэўнае несупадзенне абвешчанай крымінальна-прававой дактрыны і практыкі яе рэалізацыі, бо побач з прававымі існавалі таксама неправавыя (пазасудовыя) сродкі барацьбы з непажаданымі «грамадскімі элементамі».

Тым не менш, асобныя прававыя заканамернасці працягвалі дзейнічаць і ў той час. Напрыклад, савецкі заканадаўца абраў такую форму ўдасканалення крымінальнага заканадаўства, як кадыфікацыя, што было аб'ектыўна абумоўлена гістарычнай традыцыяй і знайшло ўвасабленне ў Крымінальным кодэксе 1922 г.

Новы этап у развіцці айчыннай крымінальна-прававой навукі звязаны з прыняццем Крымінальнага кодэкса БССР 1928 г., які з'явіўся першай беларускай самастойна распрацаванай крымінальнай кадыфікацыяй савецкага перыяду. Намаганні айчынных навукоўцаў зрабілі Кодэкс 1928 г. адным з найбольш дасканалых у СССР, напрыклад, па тэхніцы выканання ён пераўзыходзіў Крымінальны кодэкс РСФСР 1926 г., маючы значныя адрозненні ад апошняга, што сведчыць аб даволі высокім узроўні развіцця крымінальна-прававой навукі і заканадаўства Беларускай ССР у адзначаны перыяд. Так, размяшчэнне групаў злачынстваў па раздзелах II-VII КК БССР было больш лагічна абгрунтаваным і

зручным, чым у КК РСФСР (напрыклад, шэраг злачынстваў адной катэгорыі, размеркаваных па розных раздзелах КК РСФСР, у КК БССР 1928 г. былі аб'яднаны ў адзін раздзел).

Меліся адрозненні і ў пераліку крымінальна каральных дзеянняў: КК БССР змяшчаў уласныя склады злачынстваў, якіх не было ў КК РСФСР (артыкулы 104, 110, 147, 202, 230 і інш.), а таксама не крыміналізаваў шэраг дзеянняў, якія былі крымінальна каральнымі ў РСФСР (давадзенне да самагубства, схіленне да самагубства, здзяйсненне рэлігійных абрадаў у дзяржаўных або грамадскіх установах, і інш.). КК БССР 1928 г. меў адрозненні ад КК РСФСР 1926 г. па структуры Асаблівай часткі. Гэта сведчыць аб тым, што аб'ектыўны закон непарыўнасці ўдасканалення прававой сістэмы дзейнічаў у БССР, нягледзячы на парушэнне іншых заканамернасцей прававога развіцця.

Пасля прыняцця КК БССР 1928 г. адразу ж выйшла прысвечанае яму навуковае даследаванне В.М. Шыраева: «Крымінальны кодэкс БССР», дзе навуковец вызначаў характэрныя рысы крымінальнага заканадаўства [3]. КК БССР 1928 г. прысвечана таксама і даследаванне А. Жыжыленкі, які адзначаў дзве асноўныя рысы Кодэкса: з аднаго боку, - імкненне да спрашчэння некаторых пабудов Асаблівай часткі, а з іншага – імкненне да ўзмацнення крымінальнай рэпрэсіі. Аўтар лічыў, што на гэтыя асаблівасці беларускага Кодэкса варта звярнуць пільную ўвагу пры пераглядзе КК РСФСР 1926 г. [4, с. 1084]. Палажэнні КК БССР 1928 г. шырока разглядаліся ў агульнасаюзным навуковым друку і атрымлівалі высокую адзнаку ад вядучых савецкіх навукоўцаў [5].

Адметнай з'явай у сферы тагачасных прававых даследаванняў з'явіліся «Запіскі аддзела гуманітарных навук. Працы кафедры сучаснага права» - збор артыкулаў па розных галінах юрыдычнай навукі, у тым ліку і крымінальнай, якія выйшлі ў 1929 г. (аўтары: М.О. Грэдзінгер, В.М. Шыраеў, С. Слупскі, Ф.І. Гаўзэ, М.М. Гуткоўскі) [6, с. 4]. Дадзеныя артыкулы адлюстроўвалі як агульныя тэарэтычныя пытанні галіны крымінальнага права, так і спыняліся на асобных практычных праблемах барацьбы са злачыннасцю. Іх прагрэсіўнасць заключалася ў абаснаванні неабходнасці ўжывання прынцыпаў навуковасці, гуманізма, пэўнага дэмакратызма пры распрацоўцы крымінальнага заканадаўства і правядзенні дзяржаўнай карнай палітыкі.

Пачаткам новага этапу ў развіцці айчынай навукі з'явілася адкрыццё 1 студзеня 1929 г. Беларускай Акадэміі навук, створанай на базе Інстытута беларускай культуры, дзе пачаў выдавацца збор навуковых артыкулаў «Запіскі Беларускай Акадэміі Навук» [7, с. 236].

Перыяд дзеяння КК 1928 г. адлюстравваў працяг агульнай накіраванасці савецкіх уладаў да парушэння такіх аб'ектыўных прававых заканамернасцяў, як умацаванне законнасці, прававых пачаткаў і асноваў дзяржаўнага і грамадскага жыцця, што прывяло да значных сацыяльных страт і выдаткаў у выглядзе парушэння законнасці, палітычных

рэпрэсій, падзення каштоўнасці і аўтарытэту права, прававой культуры, прававому нігілізму. Прычыны гэтага караніліся ў парушэнні базавага прынцыпа рэалізацыі права як умовы яго існавання, бо шматлікія нормы Кодэкса былі дэкларатыўнымі і рэальна не ўжываліся.

Адпаведнасць правапрымяняльнай практыкі нормам КК і панаваўшай крымінальна-прававой дактрыне ў той час прасочвалася ў асноўным толькі адносна агульнакрымінальных злачынстваў. Што тычыцца складаў злачынстваў, якія мелі палітычную афарбоўку, то ў гэтым выпадку ў правапрымяняльнай практыцы часта мелі месца выпадкі парушэння абвешчаных прынцыпаў крымінальнага права. Калі ж разглядаць пазасудовую дзейнасць карных органаў БССР, то ні афіцыйнай крымінальна-прававой дактрыне, ні палажэнням КК яна не адпавядала і ў агульную крымінальна-прававую сістэму не ўваходзіла.

У 1930-1940-я гг. агульнасаюзнымі пастановамі ў крымінальнае заканадаўства ўносіліся шматлікія змяненні і дапаўненні, якія мелі ў асноўным рэпрэсіўную накіраванасць, паколькі ўводзілі, або значна ўзмацнялі крымінальную адказнасць (напрыклад, за крадзеж сацыялістычнай уласнасці, працоўныя парушэнні, спекуляцыю, страту дакументаў і г.д.). Узрастанне ролі агульнасаюзнага крымінальнага заканадаўства прывяло да практычна поўнага згортвання рэспубліканскай крымінальнай заканатворчасці.

Акрамя таго, у канцы 1920-х і асабліва 1930-х гадоў у Беларусі пачалася ідэалагічная кампанія барацьбы з нацыянал-дэмакратызмам і праявамі буржуазнасці, наступствам чаго стала рэпрэсіраванне шэрага вучоных, а таксама скарачэнне навуковых даследаванняў. Дыскутаваць на крымінальна-прававыя тэмы і мець адрозны ад пануючага пункт гледжання становілася ўсё больш небяспечным для навукоўцаў, таму плённыя даследаванні беларускіх юрыстаў прыпыніліся. У перыяд парушэнняў законнасці вялікай патрэбы ў распрацоўцы права не мелася [8, с. 35].

Асабліва сцю айчыннага крымінальнага права перыяду Вялікай Айчыннай вайны было тое, што ў яго ўносіліся часовыя надзвычайныя нормы, накіраваныя на ўзмацненне абароназдольнасці краіны, якія з заканчэннем вайны былі адмененыя. Падчас акупацыі БССР на тэрыторыях, якія кантраляваліся партызанамі, працягвала дзейнічаць савецкае заканадаўства, хоць практыка яго прымянення адрознівалася ад астатняй тэрыторыі СССР, што было абумоўлена асаблівасцямі дзейнасці і існавання партызанскіх атрадаў.

У гады рэпрэсій і Вялікай Айчыннай вайны беларуская юрыдычная навука панесла вялікія страты, шмат навукоўцаў было рэпрэсіравана, матэрыяльная база для даследаванняў у значнай ступені знішчана, таму даследаванні былі моцна замаруджаны альбо цалкам перапынены. У сувязі з гэтым пасля Вялікай Айчыннай вайны прыйшлося нанова ствараць школу крымінальнага права БССР. Пэўным наступствам гэтага стала

страта ў значнай меры пераемнасці паміж навуковымі распрацоўкамі і пакаленнямі даследчыкаў, што негатыўна ўплывала і на навуку крымінальнага права. Аднак, ужо ў жніўні 1944 г. пачалося ўзнаўленне дзейнасці Мінскага юрыдычнага інстытута, які ў 1954 г. быў ператвораны ў юрыдычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, што спрыяльна адбілася на навуковых даследаваннях у галіне крымінальнага права.

У сувязі з тым, што з самага пачатку існавання БССР у крымінальна-прававой сферы адбываліся пэўныя парушэнні аб'ектыўных заканамернасцей яе развіцця, досыць працяглае іх ігнараванне не магло адбывацца, таму заканамерна, што ў 1950-х гг. пачалося паступовае пераадоленне негатыўных рысаў папярэдніх перыядаў і вяртанне да асноўных заканамернасцей прававога развіцця.

Згаданыя фактары, разам з агульнай дэмакратызацыяй грамадскага жыцця, пашырэннем правоў БССР у заканадаўчай сферы пасля XX з'езда КПСС, наакупленнем значнага нарматворчага досведу ў сукупнасці прывялі таксама да імклівага развіцця навукі крымінальнага права, дзе назіралася паступовае, хоць і не поўнае, вяртанне да асноўных заканамернасцяў яе развіцця, што знайшло адлюстраванне ва ўскладненні структуры крымінальна-прававой навукі, росце навуковай інфармацыі, колькасці навукоўцаў, павелічэнні значэння навукі ў сацыяльнай сістэме і культуры грамадства. Гэта прывяло да павышэння ўзроўню канструявання крымінальнага закона, удасканаленні катэгорыяльнага апарату, больш поўнай і дакладнай рэгламентацыі злачынстваў і пакаранняў, іншых пытанняў крымінальна-прававога рэгулявання, ускладненні структуры галіны крымінальнага права.

Напрыклад, як сведчаць архіўныя матэрыялы, у часе зацвержання Юрыдычнай камісіяй пры Савеце Міністраў праекту КК БССР 1960 г. паартыкулярна абмяркоўваліся прапановы і заўвагі, якія паступілі па праекце (усяго паступіла 122 заўвагі на 81 артыкул КК, было прынята 66 прапаноў, 56 – адхілена) [9]. Пры гэтым улічвалася заканадаўства і практыка іншых сацыялістычных дзяржаў. Была выкарыстана найноўшая літаратура па пытаннях крымінальнага права, дзе былі прапанаваны або абгрунтаваны змены і дапаўненні нормаў савецкага крымінальнага заканадаўства.

Згаданыя навуковыя дасягненні дазволілі распрацаваць КК БССР 1960 г., які меў некаторыя адрозненні ад кодэксаў іншых саюзных рэспублік. Так, КК БССР 1960 г. не змяшчаў такіх пакаранняў, як ускладненне абавязку выправіць нанесеную шкоду (арт. 32 КК РСФСР), пазбаўленне бацькоўскіх правоў (змяшчалася ў большасці саюзных кодэксаў). Кодэкс не змяшчаў такога злачынства, як парушэнне правілаў здачы дзяржаве золата (арт. 167 КК РСФСР), пашкоджанне марскога кабеля (арт. 205 КК РСФСР) і інш. Структурна Кодэкс, у адрозненне ад КК УССР, змяшчаў асобны раздзел «Аб прымусовых мерах медыцынскага і выхаваўчага характара», а ў адрозненне ад КК РСФСР - не меў раздзелу «Злачынствы, якія складаюць перажыткі мясцовых звычаяў» і інш. Падчас

дзеяння КК у яго ўносіліся шматлікія змены, якія асабліва з абвясчэннем незалежнасці Рэспублікі Беларусь прывялі да яго карэннай перапрацоўкі.

Нормы і палажэнні КК БССР 1960 г. увесь час падвяргаліся аналізу даследчыкаў і вынікі гэтых даследаванняў змяшчаліся ў агульнасаюзным навуковым друку [10, с. 164]. У 1960-1980 гг. беларускія навукоўцы актыўна займаліся даследаваннямі найбольш важных пытанняў крымінальна-прававой галіны, такіх як падставы крымінальнай адказнасці, злачынствы і прычыны злачыннасці, віна і яе формы, матывы злачынных паводзінаў, саўдзел, тэарэтычныя асновы кваліфікацыі злачынстваў, множнасць злачынстваў і яе формы, пакаранне і да т.п. Прадпрымаліся спробы выяўляць заканамернасці функцыянавання крымінальнага права ў барацьбе са злачыннасцю, прычыны і ўмовы, якія параджаюць злачыннасць, распрацоўваліся навуковыя рэкамендацыі па ўдасканаленні дзеючага крымінальнага заканадаўства і практыкі яго прымянення. У гэты перыяд шырока вядомымі сталі даследаванні такіх айчынных навукоўцаў, як І.І. Гарэлік, І.С. Цішкевіч, Е.В. Кічыгіна, М.М. Меркушаў, Я.А. Мацвіенка, С.П. Маргунскі, Л.В. Багрый-Шахматаў, П.А. Дубавец, А.У. Баркоў, В.М. Хоміч, і інш. У 1963 г. з удзелам І.І. Гарэліка, М.М. Меркушава, І.С. Цішкевіча, С.Т. Шардыка, Г.Ф. Басавы і іншых аўтараў быў падрыхтаваны каментар да КК.

У гэты перыяд назіралася вяртанне да тэарэтычных праблем вызначэння злачынства, пошука крытэрыяў па адрозненні злачынных і не злачынных паводзін, якія існавалі яшчэ ў дарэвалюцыйнай прававой думцы [11, с. 74].

У самастойныя галіны прававых ведаў вылучыліся крыміналогія і выпраўленча-працоўнае права, пачалося паглыбленае даследаванне праблемы прычын злачыннасці і асобы злачынцы, стала надавацца сур'ёзная ўвага сацыялагічным аспектам крымінальнага права. Навукова-даследчая праца, а таксама практычная дзейнасць па падрыхтоўцы праектаў агульнасаюзных крымінальных законаў істотна спрыяла развіццю савецкай навукі крымінальнага права, у прыватнасці навуковай распрацоўцы праблем крымінальнага закона [12, с. 251-252].

Станоўчы ўнёсак беларускага савецкага крымінальнага заканадаўства ў агульнасаюзнае складаўся ў тым, што некаторыя яго нормы служылі прыкладам для шэрагу саюзных рэспублік пры распрацоўцы імі ўласных крымінальных законаў. Крымінальныя кодэксы БССР 1928 г. і 1960 г. шырока разглядаліся ў агульнасаюзным навуковым друку і атрымлівалі высокую ацэнку вядучых савецкіх навукоўцаў.

Такім чынам, нягледзячы на часовыя перапынкі ў развіцці айчыннага крымінальнага права, а таксама яго пэўны рэгрэс і рэакцыйнасць у асобныя перыяды, а таксама іншыя недахопы, у цэлым у БССР быў назапашаны навуковы і практычны досвед у галіне крымінальнага права. Айчыннае крымінальнае заканадаўства і навука займалі важнае месца ў прававой сістэме СССР і былі аднымі з найбольш дасканалых і развітых.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. Борьба с преступностью в Белоруссии // Еженедельник советской юстиции. – 1924. - № 9. - С. 4-5.
2. Борьба с преступностью // Бюллетень отдела управления Гомельского губисполкома. – 1923. - № 2. - С. 4-5.
3. Шыраеў В.М. Крымінальны кодэкс БССР. Мінск: Друк. Бел. Акад. навук, 1928.
4. Жижиленко А. Белорусский уголовный кодекс 1928 г. // Рабочий суд. – 1929. - № 15-16. - С. 1075-1084. С. 1084.
5. Герцензон А.А., Дурманов Н.Д., Пионтковский А.А., Ромашкин П.С. Курс советского уголовного права: Уголовный закон. В 6-ти томах: Часть общая. М.: Наука. – Т. 1. - 1970.
6. Доўнар Т.І. Зараджэнне айчыннай гісторыка-прававой навукі і яе развіццё ў Беларускай дзяржаўным універсітэце // Веснік БДУ. Серыя 3. Права, 2010. – № 3 . – С. 3-9. С. 4.
7. Вабішчэвіч А., Васілеўская Н., Ігнаценка І., Касцюк М., Кузьменка У., Літвін А., Лыч Л., Навіцкі У., Палуян У., Пашкевіч А., Раманова І., Сарокін А., Снапкоўскі У., Траццяк С., Хоміч С. Гісторыя Беларусі : у 6 т. Мінск: Экаперспектыва, Т. 5: Беларусь у 1917 – 1945 гг. – 2006. С. 236.
8. Ходзін С.М. Гісторыя культуры Беларусі ў 1920-1930-я гг. Мн.: БДУ, 2001. С. 35.
9. Протоколы заседания юридической комиссии при Совмине БССР (1960 г.) // Национальный архив Республики Беларусь. – Фонд 1271. Юридическая комиссия при Совете Министров БССР. – Оп. 1. – Ед. хр. 2. – Л. 18-19. - 26 л.
10. Меркушев М.Н. Особенности уголовного кодекса Белорусской ССР // Особенности уголовных кодексов союзных республик / сб. ст. ; под ред. В.Д. Меньшагина. М.: Изд-во «Юридическая литература», 1963. С. 164-183. С. 164.
11. Епифанова Е.В. Теория преступления в науке уголовного права: исторический аспект и современность: Учеб. пособие. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2006. С. 74.
12. Дурманов Н.Д., Келина С.Г., Кригер Г.Л., Меньшагин В.Д., Пионтковский А.А., Ромашкин П.С., Шишов О.Ф. Уголовное право. История юридической науки. М.: Наука, 1978. С. 251-252.